

«Τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά δε χρειάζεται να μαθαίνονται.» Τα νέα ελληνικά στην τσέχικη ταξιδιωτική λογοτεχνία στο μεταίχμιο του 19^{ου} και 20^{ού} αιώνα*

KATEŘINA LOUDOVÁ

Η πρώτη επαφή του τσεχικού επιστημονικού αλλά και ευρύτερου κοινού με την Ελλάδα της νεότερης εποχής έγινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέσω των κλασικών φιλολόγων, ιστορικών και αρχαιολόγων όταν κατά τη διάρκεια των ταξιδιών τους στην Ελλάδα προσπαθούσαν να ανακαλύψουν τα ακρωτηριασμένα υπολείμματα του αρχαίου πολιτισμού σε όλες του τις μορφές, συμπεριλαμβανομένης και της γλωσσικής κατάστασης της ελληνικής γλώσσας.¹ Η αυξημένη ταξιδιωτική δραστηριότητα των Τσέχων στο ελληνικό έδαφος ήταν εφικτή χάρη στην παροχή ταξιδιωτικών υποτροφιών για την Ελλάδα και την Ιταλία σε δασκάλους κλασικής φιλολογίας και ιστορίας που εργάζονταν στη μέση εκπαίδευση. Χάρη στο κεφάλαιο για υποτροφίες του αυστριακού Υπουργείου Θρησκευμάτων και Παιδείας, που εισήχθη με διάταγμα το 1891, χορηγούνταν ετήσια από το 1893 ως το 1914 δέκα υποτροφίες ύψους χιλίων χρυσών νομισμάτων, απ' αυτές μία ή δύο σε Τσέχους καθηγητές μέσης εκπαίδευσης.²

Επειδή οι ελληνικές σιδηροδρομικές γραμμές δεν ήταν συνδεδεμένες με τις ευρωπαϊκές μέχρι το 1916, οι Τσέχοι ξεκινούσαν για την Ελλάδα ατμοπλοϊκώς, συνήθως από την Τεργέστη. Συνήθη, αν και λίγο μονότονη μορφή των ταξιδιών, περιορισμένη εξαιτίας των δρομολογίων των ατμοπλοίων, αποτελούσαν οι δύο υποχρεωτικές στάσεις στην Κέρκυρα και στη Σύρο απ' όπου τα πλοία συνέχιζαν για την Κωνσταντινούπολη και την Ιερουσαλήμ. Αυτές οι πόλεις αποτελούσαν τους κύριους προορισμούς όλων των ταξιδιωτών, καθώς η Ελλάδα ήταν τότε μόνο μια στάση στο δρόμο γι' αυτές τις «Μέκκες» στην Ανατολή.³ Εκτός από τα αναφερόμενα νησιά τα πλοία σταματούσαν στα λιμάνια της Πάτρας και της Αθήνας απ' όπου οι επιβάτες έκαναν εκδρομές σε αρχαιολογικούς χώρους στο εσωτερικό της Πελοποννήσου. Εδώ υπήρχε πλέον δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν τρένο, γιατί στο έδαφος της λεγόμενης «Παλαιάς Ελλάδας» κατασκευάστηκε

* Το κείμενο της διάλεξης γράφτηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος του Πανεπιστημίου Μάσσαρχ στο Μπρνο Κέντρο για Διακλαδική Έρευνα των Αρχαίων Γλωσσών και Παλαιότερων Φάσεων των Σύγχρονων Γλωσσών (MSM 0021622435).

¹ Τσέχικες ταξιδιωτικές δραστηριότητες στην Ελλάδα αυτής της εποχής, συμπεριλαμβανομένων των δημοσιευμάτων που ακολούθησαν, επεξεργάστηκε λεπτομερειακά η Alena Frolíková, βλ. π.χ. FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29, 1986/87, σσ. 92–106.

² Το κεφάλαιο για υποτροφίες εισήχθη με διάταγμα Αρ. 23250, βλ. *Verordnungsblatt für den Dienstbereich des Ministerium für Cultus und Unterricht 1892. Kundmachungen*, σ. 527. KEPARTOVÁ, J. *Antický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2008, σ. 208. KOREC, J. *Z Řecku*. Obzor 16, 1893, σ. 212.

³ FROLÍKOVÁ, A. *Novodobá česká literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, σσ. 73–74.

⁴ FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, σ. 130.

ο σιδηρόδρομος μέχρι περίπου το 1893.⁴ Όταν επρόκειτο για δύσκολα προσιτές ορεινές περιοχές, ταξίδευαν πάνω σε μουλάρια συνοδευόμενοι από τους μισθωτούς αγωγιάτες τους. Μόνο ελάχιστοι Τσέχοι υπότροφοι ταξίδευαν στην Ελλάδα «με δική τους ευθύνη». Οι περισσότεροι ήταν μέλη των λεγόμενων «περιοδειών του Dörpfeld» – αυτές οργάνωνε σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους κάθε χρόνο ο πρώτος γραμματέας του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, ο Wilhelm Dörpfeld. Ήταν πολύ καλά οργανωμένες και με το πέρασμα του χρόνου χωρίστηκαν σε τρεις περιοδείες – την πελοποννησιακή, νησιώτικη και τρωική.⁵ Επίσης, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα άρχισε στην Ελλάδα η μεγάλη ανάπτυξη των αρχαιολογικών ανασκαφών, έτσι πολλοί Τσέχοι έγιναν μάρτυρες των πρώτων μεγαλύτερων αρχαιολογικών ερευνών στους Δελφούς (1893), στην Ολυμπία (1875), στην Επίδαυρο (1881) κλπ.

Οι υπότροφοι δημοσίευαν κατά την επιστροφή τους τις στα ταξίδια τους αποκτημένες γνώσεις είτε ως ταξιδιωτικά ρεπορτάζ ή επιστημονικές (κυρίως αρχαιολογικές) μελέτες σε εξειδικευμένα περιοδικά (π.χ. *Τσέχικο φιλολογικό μουσείο*) και επετηρίδες των γυμνασίων είτε ως ταξιδιωτικές εντυπώσεις ή επιφυλλίδες. Οι ταξιδιώτες πληροφορούσαν το κοινό προπαντός για τους αρχαιολογικούς χώρους που επισκέφτηκαν, δεν παραμελούσαν όμως ούτε τον τρόπο ζωής των σύγχρονων Ελλήνων, δηλαδή τα έθιμά τους, τον εθνικό τους χαρακτήρα, το φολκλόρ, τη θρησκεία, σχολική παιδεία, πολιτική ή την ελληνική φύση. Στα πλαίσια αυτά εκδηλώναν παράλληλα και το ενδιαφέρον τους για τη νέα ελληνική γλώσσα, και αυτό για ένα λόγο περισσότερο καθώς τα νέα ελληνικά ήταν τότε για τους Τσέχους μια γλώσσα μεν εξωτική, ταυτόχρονα δε όχι εντελώς άγνωστη χάρη στο αρκετά ψηλό επίπεδο της κλασικής φιλολογίας στη μέση εκπαίδευση. Τα αρχαία ελληνικά εισήχθησαν ως υποχρεωτικό μάθημα στα τότε πενταετή γυμνάσια από το 1804. Η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1849–1850) εισήγαγε στα τότε ήδη εξαιτη (από το 1818) κλασικά γυμνάσια, ως υποχρεωτική επίσης, την ανάγνωση των αρχαίων συγγραφέων, ενώ τα αρχαία ελληνικά καταλάμβαναν στο πρόγραμμα σπουδών από την 3^η ως την 4^η τάξη τέσσερις με έξι διδακτικές ώρες την εβδομάδα. Η λεγόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Bonitz-Exner το 1854 (*Οργανωτική σκιαγραφία – Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich*) επέφερε μόνο μικρές αλλαγές στην κατάταξη των αρχαίων συγγραφέων για ανάγνωση, ούτως ώστε να αποτελούν τα αρχαία ελληνικά και λατινικά περισσότερο από το 40 % του προγράμματος σπουδών, ακόμα και όταν εισήχθη σ' αυτό η φυσική ιστορία και η φυσική.⁶

Έτσι, οι καθηγητές της μέσης εκπαίδευσης, συχνά κλασικοί φιλόλογοι, ξεκινούσαν για την Ελλάδα συνήθως μόνο με τις γνώσεις των αρχαίων ελληνικών που μερικοί ήξεραν και να μιλάνε ως ζωντανή γλώσσα.⁷ Αν προσπαθούσαν κιόλας να μάθουν νέα ελληνικά πριν το ταξίδι τους, χρησιμοποιούσαν προπαντός το γερμανικό βιβλίο του Karl Wied για

⁵ FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, σσ. 121–122.

⁶ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. ŠAFRÁNEK, J. *Dvě jubilea*. Věstník českých profesorů 11, 1903/1904, σσ. 378–385; SVTOS, M. *Humanistick vzdělání s dominancí klasických jazyků v českých zemích 19. století*. In *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, επιμ. K. Blhov – V. Petrbok, Praha 2004, σσ. 39–52.

⁷ KOREC, J. *O novořtin*. České museum filologické 3, 1897, σ. 121.

αυτοδίδακτους,⁸ πιθανώς αρκετά διαδεδομένο στο τότε τσεχικό περιβάλλον. Το πρώτο τσέχικο διδακτικό βιβλίο για τη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας εμφανίζεται στην αγορά από το 1897. Αυτό μάλιστα παραδόξως προέρχεται από τη γραφίδα ενός ερασιτέχνη γλωσσολόγου από το Μπρνο, του František Vymazal (1841–1917), και το βιβλίο του για αυτοδίδακτους υπό τον τίτλο *Νεοελληνικά εύκολα και γρήγορα* παρέμεινε για πολύ καιρό μοναδικό και πολύ δημοφιλές διδακτικό βιβλίο των νέων ελληνικών στην τσέχικη αγορά.⁹ Ακόμη το 1926 γράφει ο Josef Kudela, καθηγητής γυμνασίου στο Μπρνο, στο βιβλίο του *Δύο μήνες στην Ελλάδα* ότι ήδη στο σπίτι μάθαινε «από το παλιό βιβλίο του Vymazal για τα γελοία του προβλήματα: ότι με τη νεοελληνική αλφάβητο δε γίνεται να περιγραφούν φωνήματα /b/ ούτε /d/ ... ότι μερικοί χαρακτήρες και δίφθογγοι (ι, υ, η, ει, οι, υι) προφέρονται με τον ίδιο τρόπο, όπως το δικό μας /i/, και για πολλά άλλα ακόμη».¹⁰

Αν και υπήρχαν μεμονωμένες προσπάθειες να μάθει κανείς νέα ελληνικά ακόμη πριν το ταξίδι του για την Ελλάδα, οι Τσέχοι υπότροφοι δεν μπορούσαν στην εποχή τους να βλέπουν τα νέα ελληνικά αλλιώς παρά μόνο από την οπτική γωνία της αρχαίας ελληνικής. Κι όπως προκαλούσε στους ταξιδιωτές ξάφνιασμα και απόγνωση η αντίθεση μεταξύ της ελληνικής πραγματικότητας του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των απατηλών τους ιδεών για την αναγεννημένη αρχαία Ελλάδα, έτσι ακριβώς έβλεπαν αιφνιδιασμένοι τη διαφορά ανάμεσα στη νέα και την αρχαία ελληνική γλώσσα ή – ανάλογα με την αντίληψη του καθένα – την ομοιότητά τους. Έτσι δημιουργήθηκε ένα καινούριο κύμα ενδιαφέροντος για τα νέα ελληνικά που φαίνεται επίσης από τα ταξιδιωτικά τους ρεπορτάζ. Είτε επρόκειτο για περιστασιακά σχόλια, είτε για εξειδικευμένα κείμενα δημοσιευμένα σε κλασικο-φιλολογικά επιστημονικά περιοδικά, μπορούμε να διακρίνουμε μια ομάδα θεμάτων που αναδύονταν και έλκυαν επανειλημμένα την προσοχή των φιλολόγων.

Καταρχήν, ως κλασικοί φιλόλογοι και δάσκαλοι στη μέση εκπαίδευση, δε θα μπορούσαν να παραβλέψουν ένα θέμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον για το τσέχικο κοινό εκείνη την εποχή, δηλαδή τη συζήτηση για την προφορά των αρχαίων ελληνικών. Το πρόβλημα της προφοράς έγινε πάλι εντονότερο το 19^ο αιώνα ιδίως χάρη στην πρόσφατη ίδρυση του ελληνικού κράτους καθώς και στις καινούριες ανακαλύψεις στο χώρο της συγκριτικής γλωσσολογίας. Η συζήτηση όμως δε γινόταν μόνο σε ακαδημαϊκό επίπεδο, αλλά ήταν επηρεασμένη επίσης και από εθνικιστικές τάσεις, όχι μόνο ελληνικές αλλά και τσέχικες. Η βάση του προβλήματος στο τσεχικό κοινό ήταν προπαντός διδακτική, δηλαδή συζητιόταν πώς να προφέρονται τα αρχαία ελληνικά στη μέση εκπαίδευση. Σχόλια για την προφορά της αρχαίας ελληνικής γλώσσας

⁸ WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache für den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².

⁹ VYMAZAL, F. *Novořecký snadno a rychle*, Praha 1897. Για περισσότερες λεπτομέρειες για τη δομή και την ποιότητα του βιβλίου αυτού βλ. LOUDOVÁ, K. *Česká cesta do nového Řecka a zase zpátky aneb Proč řecký osel nezahýbá vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΠΟΝΤΑ. Růžně Dostálové k narozeninám, επιμ. M. Kulhánková – K. Loudová, Brno 2009, σσ. 210–221.

¹⁰ KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926, σσ. 231–232.

βάσει των προσωπικών εμπειριών με τα νέα ελληνικά εμφανίζονται και στην ταξιδιωτική λογοτεχνία ως μέρος σύντομων και κάποτε αστείων παρατηρήσεων από την κοινή ταξιδιωτική επικοινωνία, και σε εξειδικευμένες μελέτες αφιερωμένες στα νέα ελληνικά. Ο Method Molık, καθηγητής γυμνασίου στο Uhersk Hradiště, περιγράφει στο βιβλίο του *Ταξιδιωτικές εικόνες από την παλιά και νέα Πελοπόννησο* τις δυσκολίες του με την προφορά:

Εκτός από ξένες λέξεις και γραμματικές ιδιαιτερότητες αφρνιδιάζει αρκετά η νεοελληνική προφορά, αυτή του Reuchlin, πολύ διαφορετική από τη δική μας, εκείνη του Erasmus. Οι φιλόλογοί τους μας μαλώνουν άσχημα για το δικό μας τρόπο προφοράς, ότι, λέει, μόνο ο δικός τους είναι σωστός. Η προφορά τους είναι όμως εντελώς λαϊκή. Σε μια αθηναϊκή ταβέρνα ζητούσα πρώτον «οῖνον» /oinon/, αλλά το γαρσόνι δεν καταλάβαινε· ώσπου το συντομευμένο „ino“ του άνοιξε τα μάτια. Αλλά σε λίγο συνήθισα, ακούγοντας παντού τους «ι»-ήχους, συχνά σλαβικά μαλακούς. Με πολλή ευχαρίστηση φώναζα στα πιο καθαρά νεοελληνικά – όπως κολακευόμουν – στο γαρσόνι: «Παιδι! ή ποῦ εἶσαι! Δός μου ἕνα ποτηῖο οῖνου Μαντινείας!» Ευχαρίστως άκουγα το δικό του «άμέσως» ή «ἔφθασε» και χωρίς αντιρροήσεις πλήρωσα «ἔξήντα λεπτά».¹¹

Μια ιδεολογική διχογνωμία ή κάπως αμφιλεγόμενη σχέση των φιλολόγων προς την προφορά των ελληνικών επεξηγούν ωραία οι αντιθετικές γνώμες δύο κλασικών φιλολόγων-υποτρόφων, του Jan Koree, καθηγητή γυμνασίου στο Μπρνο, και του συναδέλφου του από την Πράγα, Vladislav Kalousek, οι οποίοι έγραψαν μελέτες αφιερωμένες ειδικά στα νέα ελληνικά. Ο Kalousek τηρούσε συντηρητικές απόψεις σχετικά με το ζήτημα της προφοράς που ενισχύθηκαν ακόμη από την προσωπική του συνάντηση με τους «Νεοέλληνες». Η επιχειρηματολογία του στηρίζεται στην πεποίθηση ότι η ήδη αρκετά δύσκολη διδακτική της αρχαίας ελληνικής θα γινόταν ακόμα πιο δυσχερής, καθώς για πολλά νεοελληνικά φωνήματα δεν υπάρχουν αντίστοιχοι ήχοι στα τσέχικα και θα ήταν περιττό να κουράζονται οι φοιτητές και οι δάσκαλοι με τη μίμησή τους. Επιπλέον, θα ήταν δύσκολο να θυμάται κανείς τον πολλαπλό τρόπο μεταγραφής του νεοελληνικού /i/.¹²

Αντίθετα, ο Jan Koree υπήρξε ο πρωτοπόρος που διέδιδε τη νεοελληνική προφορά των αρχαίων ελληνικών στην τσεχική εκπαίδευση. Το 1899 δημοσίευσε στη μελέτη του *Για τη νεοελληνική προφορά*¹³ όχι μόνο επιχειρήματα που επιδεικνύουν αλλαγές στην προφορά της ελληνικής ήδη στην ελληνιστική εποχή, αλλά και τις εντυπώσεις του από την προσωπική του συνάντηση με τους «Νεοέλληνες». Αυτές τον οδήγησαν σε επιχειρηματολογία καθαρά πρακτικής φύσης. Έτσι προσφέρει στον αναγνώστη εντελώς σύγχρονα κίνητρα για τη νεοελληνική προφορά – π.χ. το ότι η γνώση μιας σύγχρονης γλώσσας θα ανοίξει

¹¹ MOLIK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898, σ. 54. Οι ελληνικές λέξεις αντιγράφηκαν από τα τσέχικα κείμενα χωρίς αλλαγές.

¹² KALOUSEK, V. *O charakteristických zvlstnostech novořeck výslovnosti*. *esk museum filologick 8*, 1902, σσ. 15–17.

¹³ KOREC, J. *O novořeck výslovnosti*. *esk museum filologick 5*, 1899, σσ. 77–81.

«Τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά δε χρειάζεται να μαθαίνονται.»

στον ταξιδιώτη όλες τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου· με τη συγκοινωνιακή πρόοδο της Ελλάδας θα προκύψει ανάγκη να μάθουμε και στην Τσεχία νέα ελληνικά, κλπ. Αληθινή αποδείχτηκε όμως η μόνη του πρόβλεψη ότι οι προτάσεις του θα παραμείνουν «πλατωνικές»: ¹⁴ στο τέλος του 19^{ου} αιώνα κυριάρχησαν τη συζήτηση για την προφορά των αρχαίων ελληνικών οι ητακιστές και με εξαίρεση την ίδια την Ελλάδα επικράτησε η λεγόμενη «ερασμική προφορά». Κατά το 1910 η συζήτηση αυτή σταμάτησε.

Το δεύτερο θέμα που απασχολούσε τους Τσέχους κλασικούς φιλόλογους μετά την επίσκεψή τους στη «νέα» Ελλάδα ήταν η διάδοση της νεοελληνικής προφοράς στο ευρύτερο κοινό. Αυτή τη στιγμή δεν πατούν πια σε στέρεο έδαφος και σχετικά συχνά περιγράφουν διαλεκτική προφορά των νέων ελληνικών την οποία άκουσαν από ντόπιους χωριάτες ή από τους αγωγιάτες τους. Σύμφωνα με το δρομολόγιο τους πρόκειται συνήθως για την πελοποννησιακή διάλεκτο. Άλλωστε, οι αγωγιάτες έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της εικόνας για τη σύγχρονη Ελλάδα: ήταν συχνά τα πρώτα (και μάλιστα σημαντικά) άτομα, με τα οποία έπρεπε οι ταξιδιώτες μας να μιλάνε νεοελληνικά, με τα οποία περνούσαν πολύ καιρό ταξιδεύοντας και από τα οποία έπαιρναν την πρώτη γεύση των νέων ελληνικών. Για τους αγωγιάτες μιλάνε στα έργα τους τόσο θετικά όσο και αρνητικά ουσιαστικά όλοι οι Τσέχοι ταξιδιώτες. Η περιγραφή του Method Molčík εικονογραφεί τα βάσανα που αντιμετώπιζαν τα μέλη της πελοποννησιακής περιόδου το 1895. Στη διάρκειά της ο ίδιος είχε άσχημη εμπειρία με τον προσωπικό του αγωγιάτη:

Λιγότερο φιλικά αποχαιρέτησα το δεσπότη και μάστορά της (δηλ. της μούλας), τον αγωγιάτη Μίτρο. Αυτός ο γεροδεμένος, λεπτός, αλλά δυνατός Πελοποννήσιος λεβέντης ... δεν αποδείχτηκε άξιος της εμπιστοσύνης μου. Σύντομα κατάλαβα ότι ήδη τον είχαν αγγίξει τα ήθη των δυτικών του συναδέλφων. Ήδη η προσφώνησή του «του λόγου σας!» αντί για το πατριαρχικό «εσύ!», ριζωμένο στην εξοχή, με ερέθισε. Κι όταν περίπου σε μια μέρα άφησε αυτό, με εκνεύρισε πάλι με το ότι άρχισε μια πολύ εμπιστευτική σχέση με την ταμπακιέρα μου και έκανε απαιτητικές και ύπουλες επιθέσεις στο πορτοφόλι μου. Για ανταμειβή έπανε να φροντίζει για την ασφάλεια και την άνεσή μου, μέχρι που σταμάτησε να με φροντίζει εντελώς.¹⁵

Ο Vladislav Kalousek παραθέτει στη μελέτη του μερικές νεοελληνικές προτάσεις που άκουσε ταξιδεύοντας από τον αγωγιάτη του ή από τους χωριάτες που κατάγονταν από το χωριό Μαγούλιανα στην ορεινή Αρκαδία. Την προφορά τους τη θεωρούσε «στάναρ» των νέων ελληνικών κι έτσι, επιχειρηματολογώντας με την ακοή του καλά εξασκημένη στα πολωνικά, που διαθέτουν «μαλακά» φωνήματα, προτείνει προφορά ελληνικής με πιο ισχυρή ουράνωση των συμφώνων *κ, γ, χ, λ* μπροστά από πρόσθια φωνήεντα /e/ κι /i/ και των φωνημάτων /n/, /t/ και /s/ μπροστά από το φωνήεν /i/. Δηλαδή, π.χ. την προφορά του *τί κάνεις* περιγράφει

¹⁴ Όπ. π., σ. 77.

¹⁵ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, σ. 62.

ως ['ci 'kanis], είκοσι ως ['ikoʃi] ή τί θέλετε ως ['ci 'θefete].¹⁶ Φαίνεται ότι αυτή η περιγραφή της νεοελληνικής προφοράς του Kalousek μας παραπέμπει στην πελοποννησιακή διάλεκτο που μπορούσε ο ίδιος να είχε ακούσει από τον αγωγιάτη του.¹⁷

Το τρίτο θέμα που συζητιέται στην ταξιδιωτική λογοτεχνία των Τσέχων κλασικών φιλολόγων ήταν η άποψη του ελληνικού γλωσσικού ζητήματος στα συμφραζόμενα της τσεχικής εθνικής αναγέννησης. Στο ελληνικό έδαφος τότε ήδη μειώνεται η επιρροή των φαναριωτών, αναπτύσσεται μια καινούρια γενιά αστικής τάξης και το εκπαιδευτικό σύστημα αρχίζει να παράγει εγγράμματο πληθυσμό.¹⁸ Σε αντίδραση κατά της «σλαβικής» θεωρίας του καθηγητή ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Μονάχου, του Jakob F. Fallmerayer, εξελίσσεται η ελληνική λαογραφία,¹⁹ καταγράφονται συστηματικά τότε ακόμα ζωντανά έθιμα του λαού και στην κοινωνία αυξάνεται το ενδιαφέρον για τη δημοτική γλώσσα, τα διαλεκτικά κείμενα και δημοτικά τραγούδια. Υπό την επιρροή αυτών των γεγονότων εμφανίζονται οι γλωσσικές ιδέες του Ιωάννη Ψυχάρη και το πρωτοφανές του έργο *Το ταξίδι μου* (1888) που υπήρξε βασικό κίνητρο για την εξάπλωση της δημοτικής στη λογοτεχνία και τη βαθμιαία της προώθηση, ενώ υποστηριζόταν πρώτα από την καινούρια αθηναϊκή γενιά των ποιητών. Έτσι, οι Τσέχοι ταξιδιώτες έρχονται στην αναστατωμένη από οξείς διαπληκτισμούς Ελλάδα ανάμεσα στους δημοτικιστές και καθαρευουσιάνους.

Πολλοί Τσέχοι επιστήμονες υποστήριζαν τη θεωρία του Fallmerayer για τη σλαβική καταγωγή των «Νέων» Ελλήνων. Ο Vladislav Kalousek αναγνωρίζει σ' αυτήν «κάποιον πυρήνα αλήθειας, ιδίως από την ανθρωπολογική πλευρά» και σύμφωνα με την πεποίθησή του την επεκτείνει πέρα από τον ανθρωπολογικό χώρο στο χώρο της γλώσσας, όταν αναπτύσσει τη θεωρία για την επιρροή της «σλαβονικής γλώσσας» στη νεοελληνική φωνολογία, μορφολογία και σύνταξη.²⁰ Αυτό το είδος σκέψης μπορούμε να το αποδώσουμε κατά μεγάλο μέρος στην τεράστια επιρροή που ασκούσε στην τότε Ευρώπη η θεωρία του Fallmerayer, αλλά σημαντικό ρόλο έπαιξαν σίγουρα και οι εθνικιστικές τάσεις. Η τσεχική εθνική συνείδηση και η πίστη των Τσέχων σε ανεξάρτητο εθνικό μέλλον ενισχύονταν «μέσω του ελληνικού ζητήματος» με περισσότερους τρόπους. Ένας απ' αυτούς ήταν η σύγκριση Ελλήνων και Τσέχων ως υποταγμένων λαών. Απ' αυτό το συναγωνισμό βγαίνουν οι Έλληνες αναγκαστικά σε χειρότερη θέση από τους Τσέχους, γιατί «η γλώσσα και η λογοτεχνία τους ήταν το μεσαίωνα ακόμα πιο φτηνή απ' ό, τι η δική μας» και τα νέα ελληνικά είναι «ακόμα

¹⁶ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštnostech novořecké výslovnosti*, σσ. 4–6. Στην ονομασία του χωριού *Μαρούλιανα* διαπιστώνει επιπλέον λανθασμένα «μαλακά /l/ μπροστά από /a/» (σ. 5). Αυτό το λάθος προέρχεται πιθανώς από την άγνοια τού πώς γράφεται αυτό το τοπωνύμιο.

¹⁷ Βλ. KONTOPOULOS, N. G. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*, Αθήνα 1994², σ. 74: «Στά όρεινά τῆς Μεσσηνίας καί τῆς Ἀρκαδίας τὸ σ προφέρεται δασύ σάν τὸ γαλλικὸ ch περίπου ...».

¹⁸ ZHÁNEL, I. *Z cest, Velké Meziříčí [1901?]*, σ. 142 αναφέρει ότι σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία, το 1879 υπήρχαν στην Ελλάδα στον άρρενα πληθυσμό 63,6 % αναλφαβήτοι, στον γυναικείο 91,7 %.

¹⁹ POLITIS, N. *Μελέτη περί του βίου των νεοτέρων Ελλήνων I–II*, Αθήνα 1871; POLITIS, N. *Μελέτη περί του βίου καί της γλώσσας του ελληνικού λαού I–IV*, Αθήνα 1899–1902.

²⁰ KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštnostech novořecké výslovnosti*, σσ. 11–13.

πιο διεφθαρμένα από τα τσέχικα, διαποτισμένα πέρα για πέρα από τα αλβανικά, τούρκικα και βλάχικα».²¹

Άλλος τρόπος υποστήριξης της τσεχικής εθνικής συνείδησης ήταν ο τονισμός της σλαβικής επιρροής στα ελληνικά, ιδίως στο χώρο των σλαβικών δανείων. Ο Method Molčík παραθέτει μερικές πιο διαδεδομένες ελληνικές λέξεις σλαβικής καταγωγής («κόκκοτος κόκορας, λόγγος δάσος, ρόυχα ενδύματα, ρούχα και αποσκευές, σάνο σανός, στάνη σκηνή, τσοπάνος τσομπάνης,²² βουρκόλακας βρικόλακας, ξακόνι συνήθεια, έθιμο»)»²³ και εφιστά την προσοχή του αναγνώστη σε ανεξάντλητο αριθμό σλαβικών τοπωνυμίων στα ελληνικά. Σ' αυτά αφιέρωσε το 1902 μια εξειδικευμένη μελέτη υπό τον τίτλο *Σλαβικά ονόματα στην τοπογραφία της Νέας Ελλάδας* ο διευθυντής του γυμνασίου στο České Budějovice, ο Jan Vařeka. Στη μελέτη του κάνει μια λεπτομερέστατη εξήγηση της ιστορίας των Σλάβων στο ελληνικό έδαφος από την αρχαιότητα μέχρι το Βυζάντιο, συμπληρωμένη στο τέλος με μια αναλυτική επισκόπηση των ελληνικών τοπωνυμίων σλαβικής προέλευσης, χωρισμένων ανάλογα με την περιοχή. Το τσεχικό εθνικό ζήτημα εντάσσεται στη μελέτη μέσω παραπομπών στον Fallmerayer, ο οποίος «απέδειξε ότι η Ελλάδα ήταν κάποτε πλημμυρισμένη με σλαβικά φύλα και ότι οι σημερινοί Νεοέλληνες είναι μόνο εξελληνισμένοι Σλάβοι».²⁴ Επίσης υπάρχουν παραπομπές στις *Σλάβικες αρχαιότητες* (1837) του Šafařík, από τις οποίες άντλησε ο συγγραφέας μερικές ερμηνείες των τοπωνυμίων. Ο Vařeka κάνει στα πλαίσια της ανάλυσής του μερικά λάθη – π.χ. συνδέει τη λέξη *ρωμαίικα* που ονομάζει «τη λαϊκή γλώσσα»²⁵ με την παρουσία των Ρουμάνων στο ελληνικό έδαφος και με το μεγάλο αριθμό μεσαιωνικών ρουμανικών δανείων στα ελληνικά. Αστεία φαίνεται η υπόθεσή του ότι το όνομα της θεάς Αρτέμιδος που στα λακωνικά ονομαζόταν *Οὔπις* περιέχει μια τσέχικη παροιμία *Lucie noci upije* (= η *Δουκία* θα πει κομμάτι από τη νύχτα, δηλ. οι μέρες από τη γιορτή της Αγ. Δουκίας – κατά το Ιουλιανό ημερολόγιο πέφτει στις 21 Δεκεμβρίου – γίνονται μεγαλύτερες). Το όνομα *Οὔπις* συνδέει με μια άλλη αρχαία ελληνική ονομασία γι' αυτή τη θεά, με τη θρακική *Βένδεια*. Αυτή, όπως και η σλάβικη *Vanda* ή *Lucie* σημαίνει «όμορφη, ανοιχτόχρωμη, δηλαδή άσπρη Κυρά που είναι τόσο γνωστή στη σλάβικη μυθολογία» (σ. VI). Λανθασμένη είναι επίσης η σλάβικη του ερμηνεία της ελληνικής λέξης *Τσάκωνες* κι η αναλογία του με τα τσέχικα τοπωνύμια *Čakov, Čakovice, Čakovec* (σ. IX).²⁶

²¹ KOREC, J. *O novořečtině*, σ. 123.

²² Αλλά βλ. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1995³, ο τσοπάνος/ο τσομπάνης < *τουρζ. zoban*.

²³ MOLČÍK, M. *Cestopisné obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, σ. 54.

²⁴ VAŘEKA, J. *Slovanská jména v topografii Novořecka*. In *Třicátá výroční zpráva e.k. českého gymnasia v Čes. Budějovicích za školní rok 1902*, České Budějovice 1902, σ. IV.

²⁵ Ο Vařeka (σ. IV) μεταγράφει τη λέξη λανθασμένα ως «*romaiika*» και τη θεωρεί θηλυκό.

²⁶ Η παραδοσιακή θεωρία υποστηριζόμενη ήδη στο Βυζάντιο ερμηνεύει το όνομα *Τσάκωνες* από το αρχαίο *Λάκωνες* ως αποτέλεσμα της εξέλιξης της κοινής ελληνικής. Μερικοί επιστήμονες το συνδέουν περισσότερο με το μεσαιωνικό ουσιαστικό *τζακωνία* (από το **τραχώνες* < *τραχός*), που ονομάζει ορεινό τοπίο η περιοχή (*Τσάκωνες* = κάτοικοι ορεινής, δύσβατης περιοχής). Σύμφωνα με μια άλλη ερμηνεία κατάγεται το όνομα *Τσάκωνες* από το μεσαιωνικό *διάκωνες* = *διάκονοι, ύπηρέτες, φύλακες καστρών*. Σε καμιά από τις ερμηνείες όμως δεν προϋποτίθεται

Σκέψεις για το ελληνικό γλωσσικό ζήτημα και για τις αιτίες της ελληνικής διγλωσσίας βρίσκουμε σε δύο Τσέχους ταξιδιώτες, στον ήδη προαναφερόμενο Jan Korec και στην αρχή του 20^{ου} αιώνα επίσης στον Josef Kral. Ο Korec διαπραγματεύεται το ελληνικό ζήτημα επιστημονικά κι οι απόψεις του είναι λιγότερο εξαρτημένες από τον τσέχικο εθνικισμό. Ο συγγραφέας ζυγίζει όλα τα επιχειρήματα υπέρ της δημοτικής και της καθαρεύουσας. Σύμφωνα με τη σύγχρονη εξέλιξη στην Ελλάδα περιμένει τελικά τη νίκη της δημοτικής «με τη βοήθεια των αρχαίων ελληνικών». Για την πραγμάτευση της ελληνικής διγλωσσίας δε διστάζει να κάνει μια παραπομπή στη μεσαιωνική ελληνική λογοτεχνία βάσει της *Ιστορίας της βυζαντινής λογοτεχνίας* του Krumbacher,²⁷ ενώ μια άλλη αυθεντία στο χώρο της γλώσσας είναι γι' αυτόν ο Γεώργιος Χατζιδάκης.²⁸

Ο Josef Kral δημοσίευσε τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις από την Ελλάδα στο περιοδικό *Καμπανα* το 1906 υπό τον τίτλο *Εντυπώσεις από το ταξίδι για την Ελλάδα και την Τουρκία*. Τον Απρίλιο 1905 συμμετείχε στη δίμηνη αρχαιολογική συνέλευση στην Αθήνα και στις σχετικές αρχαιολογικές περιόδεις. Στο κεφάλαιο «Ελληνικός λαός και ελληνική γλώσσα»²⁹ παρουσιάζει στον αναγνώστη κατανοητά και ταυτόχρονα αρκετά λεπτομερειακά τη σύγχρονη κατάσταση στην Ελλάδα συνδεδεμένη με το γλωσσικό ζήτημα. Περιγράφει την αρρωστημένη προσπάθεια των Ελλήνων να απομακρυνθούν σλάβικα ή άλλα ξένα τοπωνύμια και να αντικατασταθούν με αρχαίες ελληνικές ονομασίες για να αποδειχθεί «καθαροαιμία» του ελληνικού λαού: π.χ. Candia (αυτό το όνομα έλαβε η πόλη κατά τη βενετσιάνικη κατοχή της Κρήτης) ~ Ηράκλειο, Βοστίτσα ~ Αίγιον (σήμερα *Αίγιο*, πόλη στο βόρειο μέρος της Πελοποννήσου).³⁰ Μιλει ανοιχτά για την αρνητική σχέση των Ελλήνων προς τους Σλάβους. Τα «σημερινά» ελληνικά τα αντιλαμβάνεται ως μια γλώσσα που εξελίχτηκε από τα αρχαία ελληνικά και που για την καλλιέργειά της για τις ανάγκες της δημόσιας ζωής και της λογοτεχνίας οι Έλληνες δεν είχαν αρκετή υπομονή ούτε καιρό όπως οι Τσέχοι στην εποχή της εθνικής τους αναγέννησης. Έτσι ανακηρύχθηκε ως «γνήσια» ελληνική γλώσσα μια γλώσσα πεθαμένη, δηλαδή τα αρχαία ελληνικά με λίγες μόνο αλλαγές. Ο Kral υπενθυμίζει το γεγονός ότι για τα νέα «ζωντανά» ελληνικά δεν υπήρχαν πολύ καιρό καθόλου γραμματικές και ότι ο αριθμός των καθαρευουσιάνων στην Ελλάδα είναι ακόμη μεγαλύτερος απ' ό,τι ο αριθμός των «ακονιστών» των τσέχικων σ' εμάς.³¹ Τις κλασικιστικές τάσεις στην Αθήνα στην αρχή του 20^{ου} αιώνα περιγράφει στον αναγνώστη με τον εξής τρόπο (σ. 471):

σλάβικη καταγωγή αυτής της λέξης. ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, βλ. *Τσάκωνες*. SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσάκωνες και η Τσακωνιά*, Θεσσαλονίκη 1972.

²⁷ KRUMBACHER, K. *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527–1453)*. *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft IX.1*, München 1897².

²⁸ KOREC, J. *O novořetine*, σ. 133.

²⁹ KRAL, J. *Dojmy z cesty po řecku a Turcku*, Zvon 6, 1906, σσ. 469–472.

³⁰ Μετά το 1830 γίνεται πιο δυνατή η πίεση των κλασικιστών και η καθαρεύουσα καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα όλων των κρατικών, διοικητικών και εκπαιδευτικών υπηρεσιών και επίσημη γλώσσα τύπου. Στην Ελλάδα άρχισαν να μετονομάζονται τα τοπωνύμια σύμφωνα με ονομασίες που υπάρχουν στους αρχαίους συγγραφείς, κυρίως στο Στράβωνα και Πτολεμαίο, π.χ. *Αστακός* αντί για *Δραγαμέστο* (πέτυχε), *Κίνιαθα* αντί για *Καλαμάτα* (απέτυχε).

«Τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά δε χρειάζεται να μαθαίνονται.»

Οι Έλληνες προτιμούν μια παλιά λέξη από μια νεότερη. Π.χ. δεν είδα ότι οποιοσδήποτε παπουτσής στην Αθήνα θα ονομαζόταν έτσι στην ταμπέλα του ... ο καθένας έλεγε τον εαυτό του υποδηματοποιός. Το καλό κρασί από την εταιρεία του Σώλονος που πίναμε στην Αθήνα και το διάσημο κρασί από την Σαντορίνη δεν ονομάζεται πλέον στις ετικέτες «κρασί», αλλά με την αρχαία ονομασία «οἶνος» και κάποιο μεταλλικό νερό από την Άνδρο, που διαφέρει από άλλα απλά νερά μόνο ως προς την αυξημένη τιμή του και που κολυμπούν μέσα σ' αυτό κάποια σκουπιδάκια, ονομάζεται επίσημα «ιαματικόν ύδωρ». Κι όμως, οι λέξεις «οἶνος» και «ύδωρ» είναι εντελώς νεκρές κι ο ίδιος ο Έλληνας τις μαθαίνει από το σχολείο.

Με βάση αυτές αλλά κι άλλες αντιλήψεις καταλήγει τελικά ο Král στο απαισιόδοξο συμπέρασμα ότι οι Έλληνες δε θα καταφέρουν ποτέ να διώξουν αυτή την τεχνητή γλώσσα και στην Ελλάδα θα υπάρχει διγλωσσία. Ένας ξένος όμως θα συνεννοηθεί πάντα στην Ελλάδα, αν πριν από το ταξίδι μάθει την «τεχνητή νεο-αρχαιοελληνική γλώσσα». Αυτήν μπορεί να τη μάθει κανείς εύκολα βάσει των αρχαίων ελληνικών, όταν περάσει τις δυσκολίες με την προφορά: «όποιος θέλει να ταξιδεύει στην Ελλάδα και να συνεννοηθεί με το λαό στη γλώσσα του, σ' αυτόν ούτε χρειάζεται να μαθαίνει τα σημερινά ομιλούμενα ελληνικά» (σ. 472). Έτσι, η πρόσκληση του Král στην Ελλάδα είναι πρόσκληση όλων των κλασικών φιλολόγων εκείνης της εποχής – μ' αυτόν τον τρόπο σκέφτονταν οι τότε Τσέχοι διανοούμενοι για μια γλώσσα που ήταν στους Τσέχους ταυτόχρονα γνωστή κι άγνωστη, κοντινή και μακρινή.

Μετάφρασε Kateřina Loudová

Βιβλιογραφία

- ANDRIOTIS, N. *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη 1995³.
- FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v 80. letech 19. století*. Zprávy jednoty klasických filologů 24, 1982, 130–141.
- FROLÍKOVÁ, A. *Novodobá česká literatura o Řecku*. Zprávy jednoty klasických filologů 25, 1983, 73–85.
- FROLÍKOVÁ, A. *Česká cestopisná literatura o Řecku v letech 1890–1914*. Zprávy jednoty klasických filologů 28/29 1986/87, 92–106.
- FROLÍKOVÁ, A. *Stipendijní cesty do Řecka na přelomu století*. Listy filologické 110, 1987, 121–123.
- KALOUSEK, V. *O charakteristických zvláštlostech novořecké výslovnosti*. České museum filologické 8, 1902, 1–17.
- KEPARTOVÁ, J. *Antický svět v 19. století: blízký, nebo vzdálený?* In Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století, επιμ. K. Bláhová – V. Petrbok, Praha 2008, 207–218.

³¹ Με τη λέξη «brusiči (= ακονιστές)» ονομαζόταν μια ομάδα γλωσσολόγων οι οποίοι από το 1877 επιδίωκαν τα τσέχικα να καθαριστούν από τις γερμανικές κυρίως επιρροές και να επιστρέψουν στη μορφή της ουμανιστικής εποχής (τις προτάσεις τους παρουσίασαν στο εγχειρίδιο *Brus jazyka českého*, Praha 1877).

- KONTOSOPULOS, N. G. *Λιλεκτοι και ιδιωματα της νεας ελληνικης*, Αθνα 1994².
- KOREC, J. *Z Řecku*. *Obzor* 16, 1893, 212–213.
- KOREC, J. *O novořetin*. *esk museum filologick* 3, 1897, 118–135.
- KOREC, J. *O novořeck výslovnosti*, *esk museum filologick* 5, 1899, 77–81.
- KRÁL, J. *Dojmy z cesty po Řecku a Turecku*. *Zvon* 6, 1906, 453–456, 469–472, 483–486, 504–506, 518–520, 533–536, 548–551, 564–546.
- KUDELA, J. *Dva měsíce v Řecku*, Brno 1926.
- LOUDOVÁ, K. *esk cesta do nového Řecku a zase zpátky aneb Proč řeck osel nezahb vpravo*. In ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ. Ržen Dostlov k narozeninám, επιμ. M. Kulhnkov – K. Loudov, Brno 2009, 210–221.
- MOLK, M. *Cestopisn obrázky ze starého i nového Peloponnesu*, Praha 1898.
- SVATOŠ, M. *Humanistick vzdělání s dominancí klasických jazyků v eskch zemích 19. století*. In *Vzdělání a osvěta v esk kultuře 19. století*, επιμ. K. Blhov – V. Petrok, Praha 2004, 39–52.
- SYMEONIDIS, Ch. P. *Οι Τσκωνες και η Τσακωνα*, Θεσσαλονικη 1972.
- ŠAFRÁNEK, J. *Dvě jubilea*. *Věstník eskch profesorů* 11, 1903/1904, 378–385.
- VREKA, J. *Slovansk jména v topografii Novořecku*. In *Třict výroční zpráva c.k. eskho gymnasia v es. Budějovicích za školní rok 1902*, esk Budějovice 1902, III–XX.
- VYMAZAL, F. *Novořecky snadno a rychle*, Praha 1897.
- WIED, K. *Praktisches Lehrbuch der Neugriechischen Volkssprache fur den Schul- und Selbstunterricht*, Wien – Leipzig 1893².
- ZHNL, I. *Z cest, Velk Mezir [1901?]*.